

Білоусов М.М.*

РАДЯНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ І ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

The present article addresses the problem of Universal Human Rights Declaration in the policy of the Soviet Union. Within the framework of the present text the specifics of the Soviet hesitant attitude to the Universal Human Rights Declaration is analyzed and what followed afterwards.

Ставлення радянської дипломатії до Загальної декларації прав людини, схваленої в ООН у 1948 році, залишилося в цілому незмінним протягом усіх років існування радянської держави. Це ставлення не залежало, зокрема, від осіб, які керували комуністичною партією в СРСР, або від визначених ними конкретних завдань розвитку СРСР.

Це свідчить про те, що в основу цього ставлення були покладені фундаментальні принципи, на яких більшовистська партія намагалася побудувати комуністичне суспільство, так зване «світле майбутнє», в СРСР.

Дотримання цих принципів в умовах світу після Другої світової війни було однією з найскладніших справ для керівництва СРСР і для радянської дипломатії.

Антигітлерівська коаліція вела цю війну під лозунгами свободи людини, які поділяв Радянський Союз в тій мірі, в якій вони відповідали положенням марксизму відносно кінцевої мети комуністичного руху – побудови суспільства «вільності і справедливості».

Складнощі для радянської дипломатії в повоєнний час (як і до війни) впливали з того, що радянська практика реалізації комуністичних ідеалів повністю суперечила цим ідеалам.

Уже у перші роки після захоплення влади в Росії більшовиками почала відкриватись утопічність комуністичних планів. Замість того, щоб визнати їх утопічність, керівництво СРСР почало шукати «ворогів», які «саботували» побудову нового суспільства, і карати їх за «саботаж». Отже, з різною інтенсивністю насильства, з різними формами масових репресій існував Радянський Союз з 1917 року до свого розпаду.

Складність для радянської дипломатії весь цей час полягала в тому, що публічно і на папері вона повинна була демонструвати «вірність» ідеалам майбутнього і водночас всілякими засобами виправдовувати комуністичну практику, скеровану на примушення людей виконувати партійні настанови і карати за їх невиконання, що входило у протиріччя з будь-якими вимогами забезпечення прав людини.

Така «двоїстість» у ставленні до проблематики прав людини одразу виявилась в ООН, на інших міжнародних форумах, де розгорнулись спроби кодифікувати права людини, щоб, перш за все, не допустити повторення порушення прав людини, які спостерігалися в країнах-противниках Об'єднаних Націй, до і під час Другої світової війни.

Згадану «двоїстість» радянська дипломатія продемонструвала з початком обговорення в ООН проекту Загальної декларації прав людини в 1947р.

В найбільш повному і розгорнутому вигляді ставлення СРСР до проекту було викладено в кількох виступах тодішнього заступника міністра закордонних справ СРСР А.Я. Вишинського в ООН [1]. Сама особа радянського представника була яскравим свідченням

* доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС України

«двоїстості» ставлення СРСР до прав людини. Вишинський був добре відомий своєю участю у переслідуваннях «ворогів народу» - колишніх керівників комуністичної держави – на показових процесах в Москві в 30-х роках, а також псевдоюридичним обґрунтуванням репресивної політики в своїх «наукових» розробках.

У своїх виступах Вишинський вимушено визнавав «певні достоїнства» проекту Декларації, але робив наголос на його «значних недоліках», вихваляв побіжно «історичні виступи Генералісимуса Сталіна» про Конституцію СРСР 1936 р., названу «Сталінською» [2].

Під час дискусії в ООН зіткнулись дві концепції прав людини, які виглядали теоретичними, а насправді відбивали різні підходи на Заході і Сході до забезпечення прав людини. Радянська дипломатія наполягала на тому, що держава, уряди мають бути відповідальними за гарантування прав людини, представники західних держав відмовлялись згадати в Декларації про відповідальність урядів, державних органів, надаючи перевагу загальному переліку невід'ємних прав людини. В цій позиції західних держав проявилася їх глибока недовіра до практики тоталітарних, включно з радянським, урядів з забезпечення прав людини, їх усвідомлення, що в СРСР владою порушувалися ці права після їх формального проголошення в Конституції СРСР 1936 року. Таким же чином західні держави відхилили пропозицію радянської дипломатії заборонити в Декларації «фашистську пропаганду і діяльність». (До речі, ще на Ялтинській конференції (1945) не знайшла підтримки з боку США і Великобританії аналогічна пропозиція СРСР до тексту «Декларації про звільнену Європу»).

Справа в тому, що у західних держав були підстави підозрювати, що під привідом боротьби зі «свободою слова для фашистів», з «фашистською діяльністю» СРСР намагається затаврувати як «фашистські» будь-які дії, скеровані на опір «комунізації» суспільств. В 1948 році вже було відомо про курс СРСР в «країнах народної демократії» Центральної і Східної Європи, де «профашистами» називали представників буржуазних партій, які під час війни з еміграції керували боротьбою вірних їм сил проти фашистської окупації їх країн, а зараз – виганялись з урядів і парламентів, притягувались до відповідальності в судах як «злочинці» і страчувались.

Серед недоліків проекту Декларації про права людини, а згодом і самої Декларації, радянська дипломатія незмінно називала можливість з допомогою Декларації «порушувати суверенітет СРСР та його союзників». Вишинський в ООН застерігав проти підготовки «походу проти суверенітету СРСР», втручання «у внутрішні справи демократичних держав», нагадував, що таке втручання заборонене Статутом ООН. В цій позиції відбилася стурбованість радянського керівництва перспективою критики за порушення прав людини в СРСР.

Зрозуміло, що під час голосування на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН представники СРСР та його союзників «утримались», тобто не підтримали проект. Разом з ними цю позицію поділили делегати Південної Африки, де майже водночас почалася дискримінаційна по відношенню до більшості населення країни політика апартеїду, і представники Саудівської Аравії, чие уявлення про демократію помітно відрізнялося від більш ліберальних ісламських держав, особливо в питаннях про права жінок.

Проект Декларації був підтриманий західними державами, які разом з більшістю інших членів ООН поділяли концепцію, згідно до якої, за твердженням сучасних британських вчених Г.Еванса і Дж. Ньюнхема, «права індивідумів бути вільними від втручання в їх життя з будь-якого боку (тобто і з боку держави – прим. Білоусова М.М.) є «найважливішими». [3].

Під час дискусій навколо проекту Декларації про права людини виявилася ще одна позиція радянської дипломатії. Сенс її містився в тому, щоб найважливішими вважати економічні і соціальні права. Відчуваючи необхідність включитися в боротьбу за права

людини в ООН, радянська дипломатія дійшла висновку, що саме в економічній та соціальних сферах виникають можливості повторювати критику Марксом «експлуатації капіталом трудящих», «соціальних негараздів» періоду «дикунського» капіталізму XIX сторіччя, зростання безробіття і тому подібного.

Критика радянською дипломатією «недоліків» Декларації прав людини, розпочата, коли керівником СРСР був Й.Сталін, пережила Сталіна, пережила й Вишинського, яких після XX з'їзду КПРС почали розвінчувати за порушення «ленінських принципів».

Так, в 1970 р. в книзі «ООН. Итоги. Тенденции. Перспективы» зазначалось, що в Декларації прав людини під впливом США не було передбачено: право націй на самовизначення, засобів втілення в життя викладених в Декларації принципів, засудження фашизму. [4]. А в першому томі «Дипломатического словаря» (1984) знов твердилось, що в Декларації не було оголошення поза законом колоніальної системи, заходів проти відродження фашизму, закріплення гарантій здійснення прав людини, «в першу чергу соціально-економічних». І все ж в словнику визнавалось, що Декларація «зіграла певну роль в боротьбі народів капіталістичних і колоніальних країн за визнання і повагу до демократичних прав і свобод» [5]. Про її значення для «соціалістичного табору» - а ні слова!

Деякі зміни у ставленні до Декларації прав людини в СРСР все ж відбулись. Вперше текст Декларації був опублікований в СРСР в 1957 р. в науковому збірнику «Международное право в избранных документах». Ще стриманіше до опублікування Декларації поставилися в Україні. У 1958 р. у загадковому видавництві «Бюро інформації» текст Декларації був опублікований у вигляді невеликої брошури (5 тис. примірників), а у 1968 р. одну тис. примірників опублікував Політвидав України. Привертає увагу, що на обох виданнях було позначено «без ціни», що означало, що вони не призначались для розповсюдження через торговельну мережу, а, очевидно, розсилались в окремі бібліотеки, про що можна було згодом звітувати в ООН. [6].

Ще однією ознакою змін стала, починаючи з 60-х рр., активізація радянської дипломатії в таких питаннях прав людини, які виключали або максимально обмежували би впливи з-за кордону на внутрішній стан в СРСР. До цих питань входили: боротьба в ООН з залишками колоніалізму, з апартеїдом у ПАР і за права палестинців на Близькому Сході (в обох останніх питаннях була активною українська радянська дипломатія), ініціювання в ООН складення двох Пактів про економічні, соціальні і культурні права і про громадянські і політичні права, в яких «державам» було доручено забезпечувати права людини, згода на включення в Заключний акт НБСЄ зобов'язань розширити гуманітарні права громадян та інші. Акцент в цих питаннях радянська дипломатія робила не на індивідуальні, а на групові права («народи колоній», «трудящі», «палестинці»), що дозволяло перевести дискусію на рейки, вигідні СРСР.

Але ця активізація не торкнулась перегляду «двоїстого» ставлення до Загальної декларації прав людини, яка залишалася «під підозрою» аж до розпаду СРСР.

Література:

1. Тексти виступів А.Я.Вишинського див. у збірнику «Внешняя политика Советского Союза. 1948. Часть II». – М., Политиздат, 1951. – С. 493-512.
2. Тамо ж. – С. 503.
3. Evans G., Newnham J. Dictionary of International Relations. – England, 1998. – P. 230-231.
4. ООН. Итоги. Тенденции. Перспективы (к 25-летию ООН). – М., 1970. – С. 356-357.
5. Дипломатический словарь. Т.1. – М., 1984. – С.226.
6. Білоусов М.М. Гуманітарні питання у зовнішньополітичній діяльності України (історія і сучасність) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – С. 170-174.